

„אורי“¹ - ספר לבני הנעורים

מאת : חוה ויזל

ספרה של אסתר שטרייט-וורצל הוא תרומה חשובה לספרות-הנוער הישראלית. חשיבותו של הספר היא מכמה וכמה בחינות, מהן — הקשורות בעצם התופעה של צאתו לאור של רומן לבני הנעורים, סוג של ספרות, שהחסך בו ניכר כל-כך במציאות הספרותית שלנו, (גם במציאות הספרות הכללית) — ומהן — הקשורות בנושאי הספר ודרך העלתם.

„אורי“ — ספר על מתבגרים ולמענם

„אורי“ — רומן לבני-הנעורים — כפי שמגדירה אותו המחברת — הוא ספר רב-עמודים (460), הערוך בשני חלקים רבי עלילה. ברשימתנו נעמוד על מרכיבים אחדים הנראים מרכזיים בספר.

מסגרת ההתרחשויות

העלילה מתחילה בהיות גיבורנו תלמיד בכיתה ח' בביה"ס היסודי ומסתיימת בהיותו בכיתה השביעית בגימנסיה. הסיפור פותח, ללא תיאור רקע כלשהו, בהור צאתו של אורי מן הכיתה — אפיזודה, שהיא מפתח להשתלשלות רקמת יחסיו עם הגיבורים המופיעים בסיפור. הספר מסתיים, כאמור, בעזיבתו את הכיתה כדי להצטרף בחשאי לשיירה של לוחמים העולים לירושלים, עם פרוץ מלחמת השחרור, לאחר שמאמציו להתגייס רשמית עולים בתוהו מפאת גילו הצעיר — בן 17. מבחינה מסגרתית יש, אם כן, מעין סגירה של מעגל: „אורי“, צא מן הכיתה!“ במלים אלו מפי המורה פותח הספר וסיומו — בדברי התפילה של חברתו: „אלהים, שישוב בשלום! עשה שאורי ישוב בשלום...“

1. אסתר שטרייט-וורצל, הוצאת „עמיחי“, 1976.

2. מאמר בנושא זה יתפרסם בחוברת הבאה.

מבחינת העלילה אין הסיפור מגיע לסיומו והקורא נשאר גם הוא עם התקווה שאמנם ישוב בשלום.

הבהרה למשמעות הסיום — אי הסיום הזה אנו מוצאים בשורות אחדות שלפני סופו של הספר: "ואילו אני יושב במקומו של אורי אחר..." ... אורי אחד נפל, אך אורי אחר קם תחתיו. תמיד יבוא מישהו חדש למלא את מקומו הנופל, והם לעולם לא יוכלו לנו" (עמ' 458).

אורי וסביבתו

הוצאתו של אורי מן הכיתה הינה נקודת מוצא בסיפור-המעשה, ממנה מתחילה להתפרס יריעה של פעילויות, התקשרויות, יחסים של ריעות ושל איבה עם העולם החיצון. אורי נקלע למסכת של ידידות עם עולם המבוגרים — עם מיטיבו-מעבדו ואיש סודו — שומסקי, המלווהו לאורך כל הספר, עם איתן הסנדלר, שיתברר שמקצועו היה הסוואה לפעילותו המחתרנית, עם המדריך בתנועת הנוער ועוד ועוד. קשר הידידות הרגישה עם דליה הנכה, שבמותה יתחוויר לו מה עמוקה היתה אהבתו אליה; היחסים עם הוריו והקונפליקט בינו לבין אביו — כל אלה מתפתחים ונעשים מורכבים יותר עם גדילתו הגופנית והנפשית של הילד בן ה-13, ועד היותו נער בן 17 על סף הבגרות.

על רקע האפיזודה של הגירוש מן הכיתה אנו למדים על יחסיו של אורי עם תלמידי הכיתה והמורים, האווירה הכללית בבית"ס הקטן, התכונה האופיינית למושבה הקטנה, הטיפוסית בתקופה של א"י הקטנה. הקורא מלווה את צמיחתו של אורי בארבע השנים הללו ואתו את הפרק החשוב בתולדות הישוב, שבתוכו הוא גדל סמוך לקום המדינה.

אורי מתבגר בשכונה עם השכונה

הסופרת הצליחה להעלות מוטיבים אוניברסליים של גיל ההתבגרות, תוך קישורם עם בעיות התקופה הספציפית והמקום — המושבה המסויימת. מציגה זו אינה פוגעת ברצף הסיפור. בעיות התקופה: המאבק בבריטים, הויכוח האידיאולוגי בין ה"הגנה" ו"הפרושים", המתח המעמדי במושב בין אנשי תנועת-הפועלים ואמיתי המושבה, תנועת הנוער ודרכי ההגשמה החלוצית וכיו"ב — יש להם נגיעה ישירה לחייו של אורי. מעשיו ולבטיו, רגשות האהבה, המסירות והקנאה מונעים על-ידי ההתפתחויות, משולבים בבעיות הזמן והמקום ומהווים מיקשה ספרותית אחת.

אורי התלמיד

סיפור המעשה על אורי המוצא מן הכיתה בגלל העוון של תלמיד אחר, מוגלב — שאינו מעז להודות במעשהו גם כשזולתו נענש בגללו, היותו של הנענש נאמן לעקרונותיו שאין ל"הינצל" ע"י הלשנה, חוסר אומץ הלב של בני-הכיתה לעמוד לימין חברם כנגד המורה השוגה — סיפור זה הוא מוטיב מוכר בספרי-ילדים. כן גם

תיאור רגשות הזעם כלפי המבוגרים, מורים והורים, — שלעולם אינם מאמינים בצדקתם של ילדים ובטוחים ש"המורה תמיד צודק" עד שהם עומדים על טעותם. בספר שלפנינו אין הגיבור מוצג כטלית שכולה תכלת, הצודק תמיד. הקונפליקטים שלו עם עולם המבוגרים נפתרים, תוך כדי מגיעו הממשיים אתם ותוך הבנה מצידו למניעי התנהגותם.

תגובת הסובבים אליו היא פתח להכרת אישיותם וביעותיהם. כך אנו למדים להכיר את מנהל ביה"ס והמורים, שאינם רק נוקשים אלא פועלים לפי כללים חינוכיים; את התלמידים שלא כולם "פחדנים" המתנכרים לגורלו של חברם, אלא מגיבים בצורות נבדלות לפי מבנה אישיותם; את הוריו הנתונים בדילמות שלהם בין האהבה אליו והתביעות ממנו, לבין החשש שייכשל ויאכזב, שבכך יהיה בעצם ביטוי לכשלונם הם. הספר מצטיין בתיאורים של אינטימיות החיים על הרקע של א"י הקטנה — הכל קטן בה: המושבה קטנה ואנשיה מועטים, ביה"ס קטן, המר חקים קטנים וכולם מכירים את הכל. גם אורי מוכר לכלל — והקורה אותו כתלמיד נעשה לא רק עניינו הוא אלא ענינם של הסובבים אותו.

אורי האוהב

שלוש פרשות האהבה של אורי הילדה-הנער שונות זו מזו והן גדלות ומשתנות עם גזילתו והשתנותו.

האהבה בין אורי לבין דליה — הילדה הנכה, המשותקת, מסמלת בשבילו את כל הטוב והטוהר שבעולמו. גם כאן מוטיב מוכר של פגישת-ילדות עם אי-הצדק שבחיים שלא ניתן לתקנו, בדמות מוכת גורל גופנית המגלמת את הגדולה והשלמות הנפשית. אל דליה זו, הוא נמלט במצוקתו: "אין ילדה נבונה ממנה, הוא יספר לה הכל. תמיד הוא מספר לה הכל, ובספרו עיניה נענות לו על-כך... דומה כאילו דליה חיה מחדש את כל החוויות, שהוא מספר לה עליהן, והרגשה זו ממלאת אותו מין תחרות אושר, שאינו יודע סיבתה" (22). יש בין השניים ריקמת יחסים הגורמת אצלו זיכוך ועידודן יצרינו. יש בקשר הזה משום אישור חברתי-לגיטימי. בעת דעיכתה — על ערש דווי ועם מותה של דליה, נתפסת בנפשו מהות אהבתו והיא גלויה לכל. הוא שלם עם עצמו, עם עצמו, עם שהוא חש לעתים חרטה על שלא העניק לה מס-פיק. אין הוא בוש בגילוי רגשות כאבו והרגשת אובדנו. "חולשתו" האנושית מחשלת אותו והופכתו לאדם-גבר.

האהבה בין אורי לבין חנה — היא מעין אהבת-אינטרמצו בין שתי אהבותיו הגדורות, האהבה האפלטונית הגדולה לדליה והאהבה הבוגרת יותר את עפרה. יחסי החברות השוררים בין אורי לבין חנה טיפוסיים להתקשרויות של "זוגות" בין בנים ובנות בגיל זה. הקוראים ימצאו את עצמם בתיאורי הסיטואציות בין "החבר של..." ו"החברה של..." המתוארים בספר, וכן באווירה של הכיתה ותנועת-הנוער שבתוכה הם פועלים.

אהבת אורי ועפרה — היא אהבה בשלה יותר. היא פורצת בכל עוזה לקראת סופו של הספר — בהגיע גיבוריה לבגרות הנפשית והגופנית הנותנת משמעות בוגרת לאהבה בין שני המינים. חייהם של אורי ושל עפרה טובבים בשני מעגלים נפרדים, כאשר חוליות רבות מפגישות ביניהם לאורך הספר עד שהם נכנסים למעגל אחד. שניהם נמשכים זה לזו באהבתם, אך חוששים מלהיפגע מאי־היענותו של הזולת: "... חש כמו גל גדול מציף אותו... 'והיא תדחה אותי, היא תכעס היא תוכה בתדהמה. היא תדחה אותי'... ואז אימץ את ליבו ואימץ אותה אל לבו; שפתיו בשפתייה דבקו. 'סוף־סוף', לחשה עפרה... כמה זמן נתת לי לחכות?" (363).

יש כאן זכייה באהבה שיש לה מחיר. המחיר שיש לשלם כדי לזכות לבגרות ואיתה באהבה. קנאת הגברים־הנערים בין אורי ועוזי, חברה של עפרה בעבר, הופכת לשנאה עזה. אורי מאבד את הקרוב בידידיו: "זה המחיר, חשב, זה המחיר על האושר, על האהבה. זו הכף השנייה של המאזניים. אהבה גדולה מזה ושנאה עמוקה מזה", (392). מעתה מעגלם אחד הוא, של עפרה ושל אורי, עד הפרידה הבלתי נמנעת שבביל אורי, בהצטרפו ללא ידיעתה למחנה הלוחמים. למחרת תבוא מבית־הספר ותמצא את מכתבו: "עפרה ילדתי שלי! הייתי מוכרח, ואת מוכרח להבין. שאי תפילה בעדי שאשוב בשלום. אוהב אותך, אורי";

הדמויות הנוטלות חלק בהתרחשויות

הדמויות מייצגות את אוירת המושבה ואת התימטיקה בספר. אידיאל ההזדהות של אורי הוא שומסקי. כמעט כל ההתרחשויות במושבה נוגעות בו במישרין או בעקיפין.

לקשר בין השניים יש תפקיד כפול בתהליך התבגרותו של אורי. כאביה של עפרה, (אותה מחבב אורי, חיבה שעתידה להתפתח לאהבת נעוריו) היה רוצה שומסקי לראות את אורי כבנו־חתנו במקום בנו יחידו שמת עליו. יש לביטויי האהדה הדדיים משום תרומה חשובה במישור גדילתו הרגשית. במישור התפתחותו כנער בן־תקופתו, מסייע הקשר בין השניים, לעיצוב אישיותו האידיאליסטית, למעורבותו הפעילה בחיי המושבה. המושבה בספר היא בבחינת מיקרוקוסמוס של המדינה בדרך. ההתרחשויות בה, במימד החברתי ובמימד הלאומי, הן קטע מן ההתרחשויות הכלליות בישוב — וכל אחת מהן מתמקדת סביב דמות מרכזית־מייצגת.

א. הדמויות במימד החברתי־מעמדי

ניתן להבחין בתוך הקשת המגוונת של הנפשות הפועלות טיפוסים המייצגים תימטיקה בתחום החברתי, וכאלה המגלמים את גיבורי המאבק והיצירה הלאומית. סביב סיפור מחלתה של אמו של אורי ואח"כ מחלתה ומותה של דליה מתקשרות כמה דמויות:

ד"ר כהן, רופא המושבה — לפנינו תיאור חי של מייצג העליה "הייקית" — השכבה האינטליגנטית של הישוב באותה תקופה, בדמות ד"ר כהן ש"בחוץ לארץ

היה רופא ידוע ומפורסם ; אבל למרבה המזל, כלשונו, נכנסו לראשו "כל מיני אידי-אלים", והוא החליט כי ליהודי אסור לשבת בגולה, אלא חובתו לעלות ולהשתקע בארץ הקודש" (64) כרופא המושבה הוא מכיר את כולם ונמצא תמיד במקום שצריכים לו.

כמו בדרך עיצוב הדמויות האחרות בספר, גם דמותו של הדוקטור איננה סטראו-טופית. "הייקי" — האינטלקטואל מאופיין תכונות ה"ייקיות" הטיפוסיות — "לבוש תמיד בהידור. אפילו בימי חמסין לא פשט את מקטורנו" (63), משלב מלים זרות בדיבורו במבטאו הידוע, אך איננו דמות קיבוצית של ה"ייקי" המוכר. הוא חוזר ומופיע בסיטואציות שונות בחיי המושבה כשנזקקים לרופא, ובכל אחת מהן נוסף נדבך נוסף בתיאור דמותו ההומניסטית-האידיאליסטית.

בשלבי החלמתה — זקוקה אמו של אורי לעזרה בניהול משק הבית. וכך באה שמחה לעבוד בביתם" (78) הילדה התימניה בת ה-12, שאביה נטש את אמה ואת אחותה הבכירה, ולכן הלכו שלשתן לעבוד בבתי ה"אשכנזים" (78) היא אחת הגיבורות של "ספר הקבצנים של המושבה" (שמו של אחד הפרקים).

נוסף על ההיוועדות עם עולמה הרגשי המסובך של הילדה, העובדת כעוזרת-בית בשעה שילדים בני-גילה לומדים בבית-ספר, באין עדיין חוק חינוך חובה, עולה באמצעותה מציאות של פער חברתי-עדתי של התקופה: "אבל לא כל הגבירות כמותך, גברת. רוב האשכנזיות רעות ומנצלות". להזמנה לאכול עם בני המשפחה היא עונה "איפה שעבדתי קודם, אצל אדון אברמוביץ, הייתי אוכלת לבדי, במטבח". (79). הפגישה המוחשית עם העוני והניצול מעוררת את אורי למחשבות על בעיות הסדר החברתי ומסייעת לגיבוש עמדותיו החברתיות. בין דמויות "ספר הקבצנים של המושבה מצויה דמותו של שאול — הקבצן התמהוני, המשים עצמו משיח. האיש איבד את שפיותו, עם שאיבד את אשתו ובנו יחידו בתקופת תלאותיה של המושבה בראשית ימיה. רגישותו של אורי לסבלו של שאול, הסעד הרפואי-האנושי של ד"ר כהן, התארגנות הנערים לשקם את צריפו של משיח ביוזמתו של אורי, כל אלה מביאים לשיקומו הגופני והנפשי, עד כי הוא מסוגל לחיות שוב כאדם קונס-טרוקטיבי ולהקים משפחה. כל ההתרחשויות הללו שוב שלובות ומצטלבות בהתרחשויות במישור הפעולות של ה"הגנה" במאבק בבריטים ופעולות החבלה של איש ה"אצ"ל", שצריפו של ה"משיח" משמש לו מסתור.

ב. גיבורי המאבק

התקופה היא תקופת המאבק המאורגן של הישוב בבריטים. הוויכוח על אופי המאבק, של ה"הגנה" מחד גיסא, ושל ה"פורשים" מאידך גיסא, הוא בעיצומו. בין גיבורי הספר מצויים לוחמים המייצגים את שני המחנות. אורי מגבש את התייחסותו, תוך שהוא בא במגע עם שני הצדדים. גם כאן נמנעה הסופרת מלצייר סטרי-אוטיפים. מועלה בספר הוויכוח, הרקע האידיאולוגי של הגישות הנבדלות, אבל ללא שיפוט, אלא כחומר למחשבה ולשיפוטו של הקורא. לשאלתו של אורי: "אבל... אתה

הלא חבר בהגנה, אז איך זה, שאתה עוזר לחבר אצ"ל? התשובה היא: "אני בהגנה זה נכון", אמר שומסקי: "אבל קודם כל אני איש כיי"א (כל ישראל אחים)" (עמ' 203).

יש גם התייחסות אחרת. אולם כשהתלמידים עולים כמשלחת לנציב העליון לירושלים לבקש חנינה לאיש האצ"ל הנידון לגרדום, לא כולם נוסעים... "אפרים סירב לנסוע כי לא חפץ לעזור לרוזיוניסט פורש". (298) גם הפרופסור מירושלים, לבקש-תם להעביר את עצומת החנינה לנציג העליון מירושלים, מגיב: "צריך היה לחשוב על כל זה לפני שביצע את פשעיו" (305). הוויכוח נטוש בכל עוצמתו בתנועת-הנוער. בין עמדתו של המדריך המגנה את הפורשים, ללא סייג, בדומה לאביו ואחרים, לבין הערצתו את אומץ ליבו של ירוחם איש האצ"ל והערכתו לאישיותו, יפלס לו אורי את דרכו במאבק.

תקצר היריעה מלהכיל פירוט כל דמות ודמות, תפקידה ודרכי עיצובה בסיפור. כמורכב קשה לדון בכל שרשרת האירועים והבעיות: שאלת העבודה העברית, יחסי יהודים-ערבים, אבות ובנים וכיו"ב.

לפנינו, אם-כן, ספר הראוי לתשומת-לב, ותרומתו, כפי שצויין בתחילה, חשובה לספרות הילדים ולקוראיה.